

Αριστοτέλη, ο οποίος σκεφτόταν τις παιδαγωγικές σχέσεις στο πλαίσιο της φιλίας, παρά στους σύγχρονους ακόλουθους του Αριστοτέλη που γενικά αυτοπεριορίζονται σε περισσότερο εξημερωμένες ηδονές. 72. Στο ίδιο, I.58-59, σ. 63-64.

73. Aelred of Rievaulx, *The Mirror of Charity*, μφρ. Elizabeth Connor OCSO (Cistercian Publications, Καλαμαζού, Μίσιγκαν, 1990), III.39.108, σ. 297.

74. Βλ., για παράδειγμα, Walter Daniel, *The Life of Aelred of Rievaulx*, επιμ. F.M. Powicke (Cistercian Publications, Καλαμαζού, Μίσιγκαν, 1994). Ο Ντάνιελ ήταν μαθητής του Έλρεντ και τον γνώριζε πολλά χρόνια.

75. St. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, ST II-II.25.1. Για τις διαφορές μεταξύ του Θωμά του Ακινάτη και του Αριστοτέλη, βλ. Daniel Schwartz, *Aquinas on Friendship* (Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2007).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: «Ένα είδος απόσχισης»

1. Ορισμένες λεπτομέρειες της υπόθεσης βρίσκονται στο «Marc Rich, financier and famous fugitive, dies at 78», *New York Times* (27.6.2013). Βλ. επίσης Justin Peters, «How Eric Holder facilitated the most unjust presidential pardon in American history», στο www.slate.com/blogs/crime/2013/07/02/marc_rich_presidential_pardon_how_eric_holder_facilitated_the_most_unjust.html. Για τη σκοπιά του ίδιου του Ριτς σχετικά με τη χάρη, βλ. Daniel Ammann, *The King of Oil: The Secret Lives of Marc Rich* (St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 2009), ειδικότερα το κεφ. 18: «The pardon», σ. 239-263.
2. «The President's stealth nominee», *New York Times*, κύριο άρθρο (4.10.2005).
3. Michael A. Fletcher και Charles Babington, «Miers, under fire from right, withdrawn as court nominee», *Washington Post*, «Miers, under fire from right, withdrawn as court nominee» (28.10.2005).
4. *Documentos Inéditos para la Historia de España*, τόμ. 1, σ. 101-102, παρατίθεται στο Roger Lockyer, *Buckingham: The Life and Political Career of George Villiers, First Duke of Buckingham* (Longman, Λονδίνο 1981), σ. 43.
5. Λεπτομέρειες στο Lockyer, *Buckingham*, όπως επίσης του ίδιου, «Villiers, George, first duke of Buckingham (1592-1628)», *Oxford*

Dictionary of National Biography (Oxford University Press, Σεπτέμβριος 2004): έκδ. ονλάιν (Ιανουάριος 2008), www.oxforddnb.com/view/article/28293 (προσελάστηκε: 22.2.2008).

6. Βλ. επίσης Alan Bray, *The Friend* (University of Chicago Press, Σικάγο 2003), σ. 96-104.

7. Βλ. Danielle Clark, «The sovereign's vice begets the subject's error': The Duke of Buckingham, 'sodomy' and narratives of Edward II, 1622-28», στο Tom Betteridge (επιμ.), *Sodomy in Early Modern Europe* (Manchester University Press, Μάντσεστερ 2001), σ. 46-63.

8. Το παράθεμα προέρχεται από το *Camden Miscellany*, 20, CS, 3η σειρά, 83, 1953, 33, παρατίθεται στο Lockyer, «Villiers, George, first duke of Buckingham».

9. David Wooton, «Francis Bacon: Your flexible friend», στο J.H. Elliot και L.W.B. Brockliss (επιμ.), *The World of the Favourite* (Yale University Press, Νιου Χέιβεν, Κονέκτικατ, 1998), σ. 184-204, ιδ. σ. 185.

10. Keith Thomas, *The Ends of Life: Roads to Fulfillment in Early Modern England* (Oxford University Press, Οξφόρδη 2009), σ. 190-191· βλ. σ. 339, σημ. 18, για ποικίλες αναφορές.

11. Στο ίδιο, σ. 191.

12. Aristotle, *Nicomachean Ethics*, I.2, 1094b7-10, μφρ. Roger Crisp (Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2000, ελαφρώς τροποποιημένο· σύγκρινε με VI.8, 1142a8-10). Η σύνδεση μεταξύ φιλίας και δημόσιας σφαιρας αναδύεται επανειλημμένα στην ιστορία της φιλίας: οι γυναικείες φιλίες, για παράδειγμα, είχαν μια βαθιά επίδραση στην πολιτική της Γαλλίας του 19ου αιώνα· βλ. Sarah Horowitz, «States of intimacy: Friendship and the remaking of French elites, 1815-1848», PhD diss., University of California at Berkeley, 2008.

13. Aristotle, *Nicomachean Ethics*, X.8, 1077b6-7.

14. Cicero, *De Amicitia*, xxii.84. Η δόξα είναι καθαρά στρατιωτική, όπως και η τιμή (*honor*): *honos*, με την οποία η λέξη συνδέεται στενά, και *virtus* λατρεύονταν ως θεοί στρατιωτικής αξίας και των δίκαιων ανταμοιβών της σε πληθώρα νάων στην αρχαία Ρώμη. Βλ. Nicholas Purcell, «Honos», στο *The Oxford Classical Dictionary*, επιμ. Simon Hornblower και Anthony Spawforth (Oxford University Press, Οξφόρδη 2009).

15. Edmund Spenser, *The Faerie Queene*, επιμ. Thomas P. Roche Jr.

(University Press, Νιου Χέιβεν, Κονέκτικατ, 1981), Βιβλίο IV, Άσμα IX, Στροφή 1.

16. Charles G. Smith, «Spenser's theory of friendship», *PMLA* 49 (1934), σ. 490-500· η φράση εμφανίζεται στη σ. 490. Έμαθα για πρώτη φορά αυτού του είδους την ανάγνωση του Σπένσερ όταν παραβρέθηκα σε μία από τις διαλέξεις του συναδέλφου μου στο Πρίνστον Jeffrey Dolven. Ο Paul Alpers είχε την καλοσύνη να μοιραστεί μαζί μου ορισμένες από τις γνώσεις του για τον Σπένσερ καθώς επεξεργάζομαι το χειρόγραφο αυτού του δοκιμίου.
17. Spenser, *The Faerie Queene*, IV.X.34-35.
18. Ο Αριστοτέλης αποδίδει μια τέτοια θεώρηση στον Ευριπίδη και στους φιλοσόφους Ηράκλειτο και Εμπεδοκλή (NE, VIII.1).
19. William Allan Oram, *Edmund Spenser* (Twayne Publishers, Νέα Υόρκη 1997), σ. 218· βλ. επίσης John Erskine, «The virtue of friendship in the *Faerie Queene*», *PMLA* 45 (1915), σ. 831-850, ιδ. 835.
20. Στην αρχή της συζήτησης της φιλίας στα *Ηθικά Νικομάχεια*, ο Αριστοτέλης αποδίδει μια τέτοια θεώρηση στον τραγικό Ευριπίδη και στους φιλοσόφους Ηράκλειτο και Εμπεδοκλή, αλλά τη σχετίζει με τη φυσική και όχι με την πρέχουσα ενασχόλησή του με την ηθική.
21. Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare* (University of Chicago Press, Σικάγο 1980), σ. 222.
22. Michel de Montaigne, *The Complete Works of Michel de Montaigne*, μίφρ. Donald Frame (Stanford University Press, Στάνφορντ 1958), I.28.
23. Λέω «φυσικά», αλλά, όπως έχει δείξει ο Arnaldo Momigliano στο *The Development of Greek Biography* (Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ., 1993), η διάκριση μεταξύ «του έργου» και «του βίου», η οποία εισήχθη από τον Ξενοφώντα στον *Βίο του Αγησιλίου* στον 4ο αιώνα π.Χ., είναι μια ιστορική κατασκευή. Δεν είναι δίχως σοβαρά προβλήματα, ορισμένα από τα οποία έχω συζητήσει στο *The Art of Living* (University of California Press, Μπέρκλεϊ 1998), κεφ. 6, όπως επίσης στο «Writer, text, work, author», στο A.J. Cascardi (επιμ.), *Literature and the Question of Philosophy* (Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1987), σ. 267-291.
24. Τα *Essays* του Montaigne περιλαμβάνουν δώδεκα επιπέδων αναφορές στον Λα Μποεσί πέραν των όσων βρίσκουμε στο «Of friendship». Εξ αυτών, οι πέντε είναι σύντομες παραπομπές (I.10, I.14, II.12, εις διπλούν III.13). Από άλλες μαθαίνουμε ότι αυτός και ο Μοντέν είχαν

- διαφορετικές αντιλήψεις ως προς το πόσους των θνησκότων (II.6, «Of practice», σ. 270)· ότι ήταν ο σπουδαιότερος άντρας που γνώρισε ποτέ ο Μοντέν, εγγύτερα στο να κατέχει όλες τις αρετές απ' οποιονδήποτε άλλον στην εποχή του, «μια ολοκληρωμένη ψυχή, όμορφη από κάθε άποψη» (II.17, «Of presumption», σ. 500)· ότι έλαβε κακή ιατρική περίθαλψη κατά τη διάρκεια της τελικής του ασθένειας (III.4, «Of diversion», σ. 588)· ότι θα είχαν καταστρέψει τη φήμη του αν ο Μοντέν δεν τον είχε υπερασπιστεί (III.9, «Of vanity», σ. 752)· και ότι ήταν άσχημος, αν και μόνο εξωτερικά: είχε μια «πολύ όμορφη ψυχή» (III.12, «Of physiognomy», σ. 810).
25. Montaigne, «Of friendship», σ. 141.
26. Θα δούμε για ποιο λόγο πιο κάτω στο κεφ. 4.
27. Montaigne, «Of friendship», σ. 140, 141.
28. Montaigne, III.13, «Of experience», σ. 1088.
29. Montaigne, III.8, «Of the art of discussion», σ. 922.
30. Montaigne, «Of friendship», σ. 139. Μια πιο γενναιόδωρη στάση εκφράζεται από τον Νίτσε: «Εδώ και εκεί στη Γη μπορεί να συναντήσουμε ένα είδος συνέχειας της αγάπης, στην οποία αυτή η κτηνική λαχτάρα του ενός για τον άλλον δύο ανθρώπων δίνει τη θέση της σε μια νέα επιθυμία και πδονή κατοχής – μια κοινή υψηλότερη δίψα για ένα ιδανικό πάνω από αυτούς. Όμως ποιος γνωρίζει μια τέτοια αγάπη; Ποιος την έχει βιώσει; Το ορθό της όνομα είναι φιλία» (*The Gay Science*, μίφρ. Walter Kaufmann (Random House, Νέα Υόρκη 1974), ενότητα 14).
31. Allan Silver, «Friendship in commercial society: Eighteenth-century Scottish theory and modern sociology», *American Journal of Sociology* 95 (1990), σ. 1474-1504, ιδ. 1479.
32. Ο Σμιθ, προφανώς, είναι ίσως περισσότερο γνωστός για τον *Πλούτο των εθνών* (1776), το οποίο συνιστά το θεμέλιο των σύγχρονων οικονομικών.
33. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, επιμ. D.D. Raphael και A.L. Macfie (Liberty Press, Ιντιανάπολις 1982), σ. 219, 222.
34. Lawrence Stone, *Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800* (Harper, Νέα Υόρκη 1983), σ. 77.
35. Bray, *The Friend*.
36. Ο Αριστοτέλης παρατηρεί ότι εφόσον οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές και συχνά αντιτιθέμενες ανάγκες και επιθυμίες, το να είναι κανείς

στενός φίλος πολλών είναι πιθανό να τον υποχρεώσει να συμμετέχει ταυτόχρονα στη χαρά του ενός και στη δυστυχία του άλλου, *Nicomachean Ethics*, IX.10, 1171a4-8.

37. Στο Βιβλίο III των *Faerie Queene* η Μπριτομάρτ ερωτεύεται τον Αρτεγκάλ αφού τον αντικρίσει σ' έναν μαγικό καθρέφτη· ένα πορτρέτο θα ήταν επίσης αρκετό με την προϋπόθεση ότι θα είχε εγκαθιδρυθεί μια αιτιακή σχέση μεταξύ τους.

38. Πώς θα μπορούσε τότε η χριστιανική αγάπη να θεωρεί τον καθέναν ως αντικείμενο; Είναι λογικό να σκεφθούμε ότι η ουσία της φιλανθρωπίας δεν βρίσκεται στην πραγματική εμπειρία της αγάπης για αγνώστους ανθρώπους, αλλά στην προθυμία ν' αντιμετωπιστεί οποιοσδήποτε βρίσκεται σε ανάγκη όπως θα αντιμετωπίζαμε τον εαυτό μας. Αυτό είναι κάτι που αδυνατεί να φέρει εις πέρας η φιλία.

39. Στο δοκίμιο που τράβηξε για πρώτη φορά την προσοχή των σύγχρονων φιλοσόφων στη σημασία της φιλίας, η Elizabeth Telfer περιγράφει την αγάπη μεταξύ των φίλων ως επιθυμία για την ευμερία και την ευτυχία του άλλου ως συγκεκριμένου ατόμου: «Αυτή η επιθυμία» γράφει «πρέπει ωστόσο να διαχωριστεί τόσο από το αίσθημα του καθήκοντος όσο και από τη φιλανθρωπία. Διότι αυτά τα κίνητρα μας ωθούν να επιδιώξουμε το καλό των άλλων γενικότερα, ενώ εμείς θέλουμε να πούμε ότι εκείνοι που νιώθουν αγάπη νοιάζονται με έναν τρόπο που δεν νοιάζονται για τον καθένα» (Elizabeth Telfer, «Friendship», *Proceedings of the Aristotelian Society* 71 (1970-1971), σ. 223-241, ιδ. 234). Η αγάπη των φίλων «δεν είναι για το κάθε άτομο, αλλά για το συγκεκριμένο άτομο παρά για άλλα» (σ. 225).

40. C.S. Lewis, *The Four Loves* (Harcourt, Ορλάντο, Φλόριντα, 1988), σ. 65, 80. Για μια λεπτομερέστερη συζήτηση του ζητήματος, βλ. Marilyn Friedman, *What Are Friends For? Feminist Perspectives on Personal Relationships and Moral Theory* (Cornell University Press, Ίθακα, Νέα Υόρκη, 1993), και Derrida, *The Politics of Friendship*, σ. 231-255.

41. Η αφετηρία αυτής της προσέγγισης επικαλείται την αριστοτελική σύνδεση μεταξύ φιλίας και πολιτικής με την ελπίδα ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ώστε να επανεισαγάγει τη φιλία στη δημόσια σφαιρα. «Η φιλία μοιάζει να είναι ο συνεκτικός ιστός της πόλης» γράφει ο Jürgen Gebhardt, παραθέτοντας από τα *Ηθικά Νικομάχεια* στο κείμενό του «Friendship, trust, and political order», στο *Friendship and*

Politics: Essays in Political Thought, επιμ. John von Heyking και Richard Aramtenko (University of Notre Dame Press, Notre Dame, Ινδιάνα, 2008), σ. 338· το αριστοτελικό απόσπασμα που παρατίθεται είναι *Nicomachean Ethics*, VIII.11, 1161a23-24. Αυτή η ανθολογία προσφέρει μια καλή εισαγωγή στην αχανή βιβλιογραφία πάνω σε αυτή τη θεματική, την οποία δεν σκοπεύω να εξετάσω λεπτομερώς εδώ. Ωστόσο ο Αριστοτέλης, όπως είδαμε, σκέπεται την πολιτική φιλία ως μια αμοιβαία επωφελή σχέση, όχι ως δεσμό μεταξύ ενάρετων (πώς θα μπορούσε όντας περιφρονητικός απέναντι στους «πολλούς»); και σίγουρα όχι ως φιλία με τους σημερινούς όρους. Το μοναδικό είδος φιλίας που πλησιάζει σ' αυτό που εμείς θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι είναι η φιλία, ο Αριστοτέλης και η παράδοση που τον ακολουθεί λένε πως είναι εξαιρετικά σπάνιο και πολύ περισσότερο διαφορετικό από τη φιλία που ένωνε τους 30.000 άντρες πολίτες της αρχαίας Αθήνας. Και αν ακόμη μπορούσαμε να πείσουμε τον εαυτό μας ότι οι φιλέριδες Αθηναίοι αισθάνονταν γνήσια φιλία ο ένας για τον άλλον, η πολυπλοκότητα της σύγχρονης κοινωνίας και το αχανές πλήθος των σύγχρονων εθνών συγκριτικά με την ελληνική πόλη-κράτος θα καθιστούσε αδύνατο να φανταστούμε πώς σε σύγχρονες πολιτικές δομές θα μπορούσαμε να διατηρήσουμε μια τέτοια σχέση.

42. Derrida, *The Politics of Friendship*.

43. Βλ., ειδικότερα, τη συζήτηση του Carl Schmitt από τον Derrida, στο ίδιο, κεφ. 5.

44. Βλ. Mariana Valverde, «The personal is the political: Justice and gender in deconstruction», *Economy and Society* 28 (1999), σ. 300-311, ιδ. σ. 308.

45. Carol Gilligan, *In a Different Voice* (Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ., 1982). Αυτό το βιβλίο μαζί με το ακόλουθο έργο της Γκίλιγκαν έχει αποσπάσει μεγάλη προσοχή από μέρους των ψυχολόγων και των φιλοσόφων. Η δευτερεύουσα βιβλιογραφία είναι τεράστια και δεν θα ήταν δυνατόν να την αναφέρω εδώ. Μια καλή αφετηρία για φιλοσοφικές προσεγγίσεις σε αυτά τα ζητήματα είναι τα Annette Baier, «What do women want in a moral theory?», *Nous* 19 (1985), σ. 53-63, και «Trust and anti-trust», *Ethics* 96 (1986), σ. 231-260· Friedman, *What Are Friends For?*· Eva Feder Kittay, *Love's Labor: Essays on Women, Equality and Dependency* (Routledge, Νέα Υόρκη 1999)· Nel Noddings, *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral*

Education, 2η έκδ. (University of California Press, Μπέρκλεϊ 2003). Πιο πρόσφατα, το *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global* (Oxford University Press, Οξφόρδη 2006) της Virginia Held είναι μια εύληπτη πραγμάτευση η οποία περιλαμβάνει μια όντως εκτεταμένη βιβλιογραφία.

46. Ο όρος που χρησιμοποιείται για τη συνεπειοκρατία και τον καντιανισμό στην ηθική και τον φιλελευθερισμό στην πολιτική χρησιμοποιείται από τη Held στο *The Ethics of Care*, σ. 13 και διάσπαρτα μέσα στο βιβλίο.

47. Μια πρόσφατη συζήτηση ορισμένων από τα κεντρικά ζητήματα, η οποία περιλαμβάνει μια επισκόπηση αρκετών προσεγγίσεων, απαντά στο Sybil A. Schwarzenbach, *On Civic Friendship: Including Women in the State* (Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2009), ιδ. κεφ. 7. Η Σβάρτσενμπάχ υποστηρίζει με πειστικό τρόπο μια πολιτειακή οργάνωση βασισμένη στη φιλία με την αριστοτελική της έννοια επιμένοντας ότι η πολιτική φιλία είναι η γνήσια φιλία: «Αν και ο Αριστοτέλης ταξινομεί την πολιτική φιλία μεταξύ των πολιτών ως μια μορφή συγγενική με τη φιλία με βάση την ωφέλεια, [...] οι πολιτικές φιλίες διατηρούν τις τρεις αναγκαίες για κάθε φιλία διαστάσεις, [...] δηλαδή, αν και είναι μια μορφή φιλίας η οποία βασίζεται στη γενική εμπειρία ή στην προσδοκία "αμοιβαίας ωφέλειας", παραμένει μια γνήσια φιλία. Όπως όλες οι σχέσεις αξίες του ονόματός τους, η πολιτική φιλία οφείλει να περιλαμβάνει αμοιβαία καλή προαίρεση και εμπιστοσύνη [...] μια αμοιβαία επιθυμία για το καλό των συμπολιτών καθαυτούς όπως επίσης και μια πρακτική να κάνει πράγματα γι' αυτούς» (σ. 53). Ωστόσο αν το επιχείρημα που διατύπωσε στο κεφ. 1 είναι ορθό, τότε η πολιτική φιλία δεν συνιστά φιλία.

48. Σ' ένα ελαφρώς διαφορετικό πλαίσιο, τόσο ο Bernard Williams στα *Moral Luck* (Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1982) και *Ethics and the Limits of Philosophy* (Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ., 1986), όσο και ο Harry Frankfurt στο *The Importance of What We Care About* (Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1988) έχουν στρέψει την προσοχή τους όχι απλώς στους ανθρώπους αλλά και στα διάφορα προτάγματα που μας νοιάζουν και παίζουν έναν τόσο σημαντικό ρόλο στη ζωή μας. Ούτε ο Φράνκφουρτ ούτε ο Γουίλιαμς είναι αισιόδοξοι για τη συμβατότητα μεταξύ στοργής και αμεροληψίας.

49. Held, *The Ethics of Care*, σ. 12-13· πρβ. σ. 43-44.

50. Σημαντικά έργα στην κοινοτιστική θεωρία είναι: Alasdair MacIntyre, *After Virtue* (Notre Dame University Press, Notre Dame, Ιντιάνα, 1981)· Michael Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1982)· Michael Walzer, *Spheres of Justice* (Blackwell, Οξφόρδη 1983)· και Charles Taylor, *The Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ., 1989).

51. Η εθνικότητα όντως μοιάζει να γίνεται κάτι σαν ζήτημα επιλογής για τους νέους σήμερα στις ΗΠΑ τουλάχιστον, επειδή τόσο πολλοί εξ αυτών είναι προϊόντα «μεικτών» γάμων. Το ίδιο μοιάζει να ισχύει και για το κοινωνικό φύλο (gender) και, ίσως σε μικρότερο βαθμό, για τη φυλή· για μια πολύ καλή συζήτηση βλ. K. Anthony Appiah, *In My Father's House: Africa in the Philosophy of Culture* (Oxford University Press, Οξφόρδη 1993).

52. Οι όροι αποδίδονται και επιτυγχάνονται εισήχθησαν για πρώτη φορά από τον Ralph Linton στο *The Study of Man* (Appleton-Century-Crofts, Νέα Υόρκη 1936), σ. 115-131. Έκτοτε έχουν χρησιμοποιηθεί υπό μια πληθώρα σχετικών εννοιών σε πολλές από τις κοινωνικές επιστήμες. Ορισμένα από τα προβλήματα που δημιουργούν συζητώνται πολύ καλά στο Irving S. Folsdare, «A clarification of 'ascribed status' and 'achieved status'», *Sociological Quarterly* 10 (1969), σ. 53-61. Οφείλουμε να είμαστε προσεκτικοί εδώ σημειώνοντας ότι, όπως υποδηλώνει επίσης η προηγούμενη υποσημείωση, μια σχέση η οποία επιτυγχάνεται για ένα άτομο μπορεί στην πραγματικότητα να αποδίδεται σ' ένα άλλο. Πολλοί άνθρωποι γεννημένοι στη Δυτική Βιρτζίνια, για παράδειγμα, μπορεί να μην έχουν άλλη επιλογή από το να γίνουν ανθρακωρύχοι.

53. Η Βιρτζίνια Χέλντ έχει δικίο ότι η μέριμνα δεν πρέπει να περιορίζεται στις στενές προσωπικές σχέσεις, αλλά πρέπει να εισέλθει και στη δημόσια σφαίρα της δικαιοσύνης, όπως ακριβώς οι παράγοντες της δικαιοσύνης είναι ουσιώδεις για την ιδιωτική σφαίρα (*The Ethics of Care*, σ. 134-135). Όμως το βρίσκει αδύνατο να συμφωνήσω μαζί της ότι η μέριμνα είναι βασικότερη από την αμεροληψία.

54. Ακόμη και αν εννοούμε την αμεροληψία, όπως η Marilyn Friedman, ως μια προσπάθεια να «εξελίξουμε από την ηθική σκέψη εκφράσεις συγκεκριμένων ονομαστικών προκαταλήψεων» (*What Are Friends For?*, σ. 34).

55. Το θέμα διερευνούν η Sarah Stroud, «Epistemic partiality in friendship», *Ethics* 116 (2006), σ. 498-524, και ο Simon Keller, *The Limits of Loyalty* (Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2007), σ. 24-51. Ο Κέλερ προσφέρει μια γενική εξήγηση των φαινόμενων της μεροληψίας στο *Partiality* (Princeton University Press, Πρίνστον 2013). Η Στράουτ προσφέρει παραπομπές σε ορισμένες από τις εκτεταμένες ψυχολογικές έρευνες στο αντικείμενο.
56. Friedman, *What Are Friends For?*, σ. 248. Βλ. επίσης, για μια εφαρμογή αυτής της αρχής στους ομοφυλόφιλους, Andrew Sullivan, *Love Undetectable: Notes on Friendship, Sex, and Survival* (Alfred A. Knopf, Νέα Υόρκη 1998).
57. Søren Kierkegaard, *Works of Love*, μφρ. Howard και Edna Hong (Princeton University Press, Πρίνστον 1998), σ. 37.
58. Lewis, *The Four Loves*, σ. 58-59.
59. Βλ. Cooper, «Aristotle on the forms of friendship», σ. 312-335, ιδ. 312.
60. Ο Bernard Williams είναι ο κύριος σύγχρονος σκεπτικιστής σε αυτό το ζήτημα· βλ., μεταξύ άλλων, το έργο του *Ethics and The Limits of Philosophy*. Βλ. επίσης Richard Rorty, «Human rights, rationality, and sentimentality», στο Stephen Shute και Susan Hurley (επιμ.), *On Human Rights: Oxford Amnesty Lectures* (Basic Books, Νέα Υόρκη 1994), σ. 111-134. Δυστυχώς είναι επίσης αληθές ότι ακόμη και το λεξιλόγιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αιτιολογήσει το είδος συμπεριφορών το οποίο ρητά επιδιώκει να εγκαταλείψει: τα Δικαιώματα του Ανθρώπου είναι διαθέσιμα μόνο σε όσους, σε κάθε περίπτωση, θεωρείται ότι πληρούν τον ουσιαδώς αμφιλεγόμενο προσδιορισμό του ποιος είναι και ποιος δεν είναι άνθρωπος. Ωστόσο την ίδια στιγμή το λεξιλόγιο ανοίγει τον δρόμο για την επέκταση αυτών των δικαιωμάτων σε νέες κατηγορίες ανθρώπων: η ίδια η έννοια των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ήταν καθοριστική για τη διασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων, στον βαθμό που έχουν διασφαλιστεί έως τώρα, για τις γυναίκες.
61. Αυτή η τολμηρή δήλωση απαιτεί σοβαρή διασαφήνιση. Η ηθική φιλοσοφία περιλαμβάνει πολλές παραλλαγές –για παράδειγμα, αρεταϊκή θεωρία και ενορασιοκρατία– και μία προσέγγιση, η μερικοκρατία, η οποία ισχυρίζεται ότι η ηθική οπτική δεν είναι αμερόληπτη. Όμως είναι οι πολύ γενικές γραμμές αυτής της θεώρησης που είναι σημα-
- ντικές για μένα τώρα. Για ορισμένες δυσκολίες του ζητήματος, βλ. Troy Jollimore, «Impartiality», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Φθινόπωρο 2008), επιμ. Edward N. Zalta, στο plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/impartiality. Για προσπάθειες ώστε η ηθική να γίνει πιο ευαίσθητη σε συγκεκριμένες καταστάσεις, βλ. Jonathan Dancy, *Ethics Without Principles* (Oxford University Press, Οξφόρδη 2006)· και Lawrence A. Blum, *Friendship, Altruism, and Morality* (Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο 1980) και *Moral Perception and Particularity* (Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1994). Βλ. επίσης John Kekes, «Morality and impartiality», *American Philosophical Quarterly* 18 (1981), σ. 295-303· Annette Baier, «The moral perils of intimacy», στο *Pragmatism's Freud: The Moral Disposition of Psychoanalysis*, επιμ. Joseph H. Smith και William Kerrigan (Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1986), σ. 93-101· και Lynne McFall, «Integrity», *Ethics* 98 (1987), σ. 5-20.
62. Βλ., για παράδειγμα, Troy Jollimore, *Friendship and Agent-Relative Morality* (Garland Publishing, Νέα Υόρκη 2001), για μια καντιανή προσέγγιση και, για μια συνειδησιακή εναλλακτική, Peter Railton, «Alienation, consequentialism and the demands of morality», *Philosophy and Public Affairs* 13 (1984), σ. 134-171.
63. Harry G. Frankfurt, *Necessity, Volition, and Love* (Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1998), σ. x. Τα ζητήματα που τίθενται πραγματεύεται λεπτομερέστερα, καταλήγοντας σε διαφορετικό συμπέρασμα από τον Φράνκφορτ, ο Craig Taylor στο *Moralism* (McGill-Queens University Press, Μόντρεαλ 2012).
64. Lewis, *The Four Loves*, σ. 80.
65. Στο ίδιο, σ. 82.
66. Αυτή η πιθανότητα βρίσκεται στη βάση αυτού που ο ιστορικός Άλαν Μπρέι υπογράμμισε ως «αβέβαιη ηθική» στην πρώιμη νεωτερική (και, μπορούμε να προσθέσουμε, στη σύγχρονη) μορφή: «Η φιλία απαιτούσε αφοσίωση, αλλά αν αυτή η αφοσίωση απαιτεί να πράξει κανείς ανήθικα; Ένα δυναμικό τόσο για το κακό όσο επίσης και για το καλό· εδώ έγκειται το ηθικό πρόβλημα»· βλ. Bray, *The Friend*, σ. 125, 312.
67. Bernard Williams, «Persons, character and morality», στο *Moral Luck* (Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1981), σ. 1-19, ιδ. 17. Βλ. επίσης την ανάλυση του Harry Frankfurt για τον Williams στο *The*

Reasons of Love (Princeton University Press, Πρίνστον 2006), σ. 35-

37. Ο Γουίλιαμ πιστεύει ότι η σκέψη «Αυτός είναι ο φίλος μου» είναι ο λόγος για τον οποίο σώζει κανείς τον φίλο του και όχι μια συλλογιστική του τύπου όπως, για παράδειγμα, «Σε μια τέτοιου είδους κατάσταση είναι θεμιτό να σώσω τον φίλο μου»: το τελευταίο, λέει, είναι «μια περιττή σκέψη». Ο Φράνκφουρτ ισχυρίζεται ότι ακόμη και η σκέψη «Αυτός είναι ο φίλος μου» είναι μια περιττή σκέψη: ο μόνος λόγος που χρειάζομαι είναι ότι αγαπώ τον φίλο μου, ο οποίος από μόνος του αρκεί για να σώσω τον φίλο μου παρά τον άγνωστο.

68. Dean Cocking και Jeannette Kennett, «Friendship and moral danger», *Journal of Philosophy* 95 (2000), σ. 278-296, ιδ. 279. Βλ. επίσης «Friendship and the self», *Ethics* 108 (1998), σ. 502-527.

69. Bray, *The Friend*, σ. 125.

70. Μια εξαιρετική παρουσίαση της ιστορίας τους, η οποία δεν καταλήγει είτε στη μία είτε στην άλλη πλευρά, προσφέρεται από τον Ben Macintyre, *A Spy Among Friends: Kim Philby and the Great Betrayal* (Crown Publishers, Νέα Υόρκη 2014).

71. Στο ίδιο, σ. 284.

72. Στο ίδιο, σ. 259.

73. Η εξαπάτηση του Έλσι από τον Φίλιπ (και όλων των υπολοίπων στον κύκλο του, περιλαμβανομένου του Τζέιμς Τζίζους Άνγκλετον, του διευθυντή αντικατασκοπείας της CIA) είναι μια τρομακτικά πιο μοχθηρή εκδοχή της εξαπάτησης που θα συζητήσουμε στο κεφ. 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Μια δομή της ψυχής

1. *Homer: The Iliad*, μίφρ. Robert Fagles, εισ.-σημ. Bernard Knox (Viking Penguin, Νέα Υόρκη 1990), Book 18.25, 254-255, 94-95· Book 22.431· Book 24.550-810.

2. I Samuel 18-20, *The New Oxford Annotated Bible with the Apocrypha* (Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1973).

3. Η ιστορία διασώζεται από τον Aristoxenus Musicus, απόσπ. 31, 17-40.

4. *The Song of Roland*, μίφρ. Glyn Burgess (Penguin, Λονδίνο 1990), σ. 151, 153.

5. J.B. Pritchard (επιμ.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 3η έκδ. (Princeton University Press, Πρίνστον 1969).

6. Thucydides, *The History of the Peloponnesian War*, μίφρ. Rex Warner

(Penguin Books, Λονδίνο 1972), 1.20, 6. 53 κ.ε.: Herodotus, *The Histories*, αναθ. έκδ.-μίφρ. John M. Marincola και Aubrey de Selincourt (Penguin Books, Λονδίνο 2003), 5. 55-65.

7. Όταν ο Αμί προσβάλλεται από λέπρα, ο αρχάγγελος Γαβριήλ το αποκαλύπτει ότι θα θεραπευθεί αν ο Αμί σφάζει τα παιδιά του και λούσει τον Αμί στο αίμα τους. Ο Αμί συμμορφώνεται, αλλά, ευτυχώς, τα παιδιά του επανέρχονται στη ζωή μόλις ο Αμί θεραπευθεί. Βλ. Eugene Mason, *Amis and Amile* (Kessinger, Νέα Υόρκη 2004). Μια λεπτομερέστερη παρουσίαση αυτών και άλλων ιστοριών σχετικά με τη φιλία απαντά στο A.C. Grayling, *Friendship* (Yale University Press, Νιου Χέιβεν, Κονέκτικατ, 2013), σ. 123-166.

8. Αυτό θα έπρεπε μερικώς να είχε κατά νου ο Βολταίρος όταν παρατήρησε με αρκετή δόση υπερβολής: «Ο ναός της φιλίας είναι γνωστός σε όλους, αλλά είναι κοινός τόπος ότι λίγοι συχνάζουν σ' αυτόν [...] ο Ορέσπς, ο Πυλάδης, ο Πειρίθους, ο Αχάπς και ο ευγενής Νίσος ήταν όλοι γνήσιοι φίλοι και σπουδαίοι ήρωες: αλλά δυστυχώς υπάρχουν μόνο στον μύθο». Βλ. Voltaire, *Philosophical Dictionary*, όπως παρατίθεται στο J.D. Enright και David Rawlinson, *The Oxford Book of Friendship* (Oxford University Press, Οξφόρδη 1991), σ. 21.

9. Στην πραγματικότητα ο Γκιλγκαμές δεν πεθαίνει κατά τη διάρκεια του έπους. Αντ' αυτού συμφιλιώνεται με την εγκατάλειψη της επιδιώξης της αθανασίας ή της αιώνιας φήμης και βυθίζεται στις καθημερινές δραστηριότητες μιας θνητής ζωής. Αυτός είναι ένας θρίαμβος άλλου είδους.

10. Το ίδιο ισχύει για τις Αγίες Περγέουσα και Φιλικπία, όπως είδαμε στο κεφ. 2 - οι άγιοι είναι, φυσικά, οι ήρωες του χριστιανισμού.

11. David Halperin, «Heroes and their pals», στο ίδιο, *One Hundred Years of Homosexuality and Other Essays on Greek Love* (Routledge, Νέα Υόρκη 1990), σ. 75-87. Ο Χάλπεριν συζητά το Γκιλγκαμές, την Ιλιάδα και τα βιβλία του Σαμουήλ. Ωστόσο πιστεύω ότι η γενική του ιδέα εφαρμόζεται σ' ένα μεγαλύτερο σύνολο αφηγήσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν τις άλλες ιστορίες που αναφέρω εδώ. Η σύζτηση εδώ είναι υποχρεωμένη προς το δοκίμιό του.

12. Giorgio Vasari, *The Lives of the Most Excellent Painters, Sculptors, and Architects*, μίφρ. Gaston de C. De Vere, επιμ. Philip Jacks (Random House, Νέα Υόρκη 2006), σ. 317.

13. Carl Brandon Strehlke, *Pontormo, Bronzino, and the Medici: The*